

MERANIE MORÁLNEHO USUDZOVANIA – PREHĽAD METODÍK

THE MEASUREMENT OF MORAL REASONING - AN OVERVIEW OF METHODOLOGIES

Peter BABINČÁK

Inštitút psychológie FF PU, Prešov

Abstrakt

Cieľom prehľadovej štúdie bolo zmapovanie aktuálneho stavu poznania v oblasti merania morálneho usudzovania v slovenskom a českom jazykovom kontexte. Meranie morálneho usudzovania má v celosvetovom kontexte pomerne bohatú tradíciu pričom na Slovensku a v Čechách nie je štandardizovaný a rozšírený žiaden nástroj k tomuto účelu. V príspevku sú formou stručného prehľadu spomenuté základné teoretické koncepcie morálneho usudzovania a podrobnejšie sú opísané 2 typy nástrojov - metodiky založené na hodnotení morálnych dilem a postojové škály. V prvej kategórii sú to nástroje: Moral Judgment Interview, Defining Issues Test, Moral Judgment Test, Moral Orientation Scale a Prosocial Reasoning Objective Measure. Ako príklad druhého typu nástroja je uvedená škála Prosocial Tendencies Measure. Štyri vybrané metodiky, ktorých použitie je známe i v slovenskom/českom preklade, sú porovnávané z hľadiska výskytu v publikačných databázach a z hľadiska evidovaných psychometrických vlastností nástroja. Celkovo je pre vybrané nástroje charakteristické: a) dobre dokumentované psychometrické vlastnosti nástrojov v originálnej verzii; b) málo dôkazov pre overovanie validity nástroja a žiadne pre zhodnotenie test-retest reliability pre lokálne verzie nástroja; c) nejednotný preklad metodík. Autor formuluje záverom niekoľko odporúčaní pre zlepšenie aktuálneho stavu v oblasti merania a aplikácie meracích nástrojov.

Kľúčové slová

morálne usudzovanie, morálna kompetencia, morálna orientácia, prosociálne usudzovanie, meranie morálneho usudzovania

Štúdia bola podporená grantom VEGA č. 1/0759/10

ÚVOD

V posledných rokoch sa na Slovensku a Čechách zvyšuje záujem o problematiku psychológie morálky a špecificky morálneho usudzovania (ako príklad možno uviesť rok 2008, kedy boli vydané 4 monografie v slovenskom/českom jazyku - Vacek, 2008, Dvořáková, 2008, Grác, 2008, Lajčiaková, 2008; čím sa viac než zdvojnásobil počet relevantných publikácií, ktoré dovedy v tejto oblasti boli publikované). Daná oblasť ponúka bohaté možnosti pre aplikácie prevažne vo vzdelávaní a výchove, oblasti ľudských zdrojov, výučbe a pod. Popritom však v slovenskej a českej jazykovej oblasti nie je rozšírený a štandardizovaný žiaden nástroj na meranie morálneho usudzovania, s výnimkou jednej metodiky pre deti a mládež (Test morálni zralosti; Kotásková, & Vajda, 1983) a autorských pokusov Dvořákovej (2008) a Gráca (2008). Podobne nie je adaptovaný žiaden z nástrojov používaných v zahraničí. Cieľom tohto príspevku je zmapovať aktuálny stav na poli merania morálneho usudzovania s dôrazom na aplikácie v slovenskom a českom jazykovom kontexte.

Z hľadiska merania je možné problematiku morálky skúmať z troch tradičných aspektov - behaviorálneho, emocionálneho a kognitívneho (Miller, 2007). Behaviorálna úroveň vyžaduje adekvátnu operacionálnu definíciu morálneho konania, čo je však veľmi problematické. Absentujú exaktné kritériá pre posúdenie konania, ktoré možno považovať za

morálne, dobré, sociálne akceptovateľné. Za morálne konanie nemožno považovať také, ktoré je len odpoveďou na nátlak zvonku (dieťa pomôže druhému, lebo nad ním stojí učiteľ a kontroluje ho) a ani také, ktoré vychádza z vlastných záujmov osoby (dieťa podaruje cukrík preto, lebo ho nemá rado). Vylúčiť nejakú formu vonkajšej kontroly či vlastného záujmu osoby je pre väčšinu správania osoby nemožné. Meranie morálneho konania sa zvyčajne realizuje dvoma spôsobmi. Simuláciou morálnych problémov v podmienkach, ktoré nie sú totožné s každodenným kontextom ich riešenia v bežnom živote. Hodnotenie riešenia morálnych problémov v takýchto „laboratórnych“ podmienkach vykazuje nízku externú validitu. Druhou alternatívou je pozorovanie správania v prirodzených podmienkach. Naturalistické pozorovanie ale nesie so sebou viacero problémov ako sú napríklad nízka zhoda pri viacerých pozorovateľoch, nízka miera kontroly vonkajších podmienok, odlišná reaktivita osôb na špecifické prostredie či modifikácia správania vyplývajúca z uvedomenia si, že osoba je pozorovaná. Emocionálny aspekt morálky predstavuje to, ako sa deti cítia v morálne relevantných situáciách. V minulosti vyvolali najväčší záujem negatívne emócie ako vina a hanba, ktoré predstavujú afektívnu reakciu nasledujúcu po tom, čo osoba spraví niečo zlé. Neskôršie bol záujem zameraný na pozitívnejšie emócie ako empatia v zmysle tendencie zdieľať emocionálne reakcie druhých osôb (osoba sa cíti zle, ak sa cíti zle iná osoba). Najčastejšie používané prístupy pri meraní emocionálnych reakcií sú projektívne techniky. Z hľadiska merania je problémom to, že verbálna výpoveď o emocionálnych reakciách nebýva totožná s emóciami samotnými a ani ďalšie spôsoby ich zaznamenávania ako zaznamenávanie fyziologických reakcií a výrazov tváre nie sú bez obmedzení. Celkovo však meranie emocionálneho aspektu morálky neprináša dostatočne komplexnú informáciu o tom, ako osoba rieši morálne problémy. Spolu s Millerom možno meranie behaviorálneho a emocionálneho aspektu morálky považovať skôr za okrajové, pričom dominantný prístup predstavuje sledovanie kognitívnej stránky pri riešení morálnych problémov, teda hodnotenie morálneho usudzovania.

Východiskami pre porozumenie konštruktu morálneho usudzovania sú známe kognitivistické teórie vývinu morálneho usudzovania reprezentované Piagetom a Kohlbergom (podrobnejšie pozri napr. Heidbrink, 1997, Vacek, 2008, Lajčiaková, 2008). Tieto zdôrazňujú kľúčový význam rozumu, myslenia a usudzovania pre porozumenie morálke a morálnemu konaniu (Dvořáková, 2008), pričom sa opierajú o fakt, že morálne konanie nemožno posudzovať bez ohľadu na úsudok a zámer konajúcej osoby (Blasi in Dvořáková, 2008). Najznámejšou takouto koncepciou je Kohlbergova kognitívna teória vývinu morálneho usudzovania. Je zasadená do kontextu Piagetových zistení o prepojení kognitívneho vývinu a morálneho usudzovania (Krebs, & Denton, 2005). Kohlbergom formulované štádiá morálneho vývinu vypovedajú o tom, ako sa mení spôsob uvažovania o morálnych problémoch v závislosti od vývinu kognitívnych štruktúr. Celá teoretická koncepcia morálneho usudzovania sa opiera o „meranie“. Kohlberg ju postavil na tom, ako osoby argumentujú pri riešení hypotetických morálnych dilem a vývinovo špecifické odlišné spôsoby uvažovania považoval za univerzálne stupne morálneho usudzovania. Kohlbergova koncepcia má niekoľko charakteristických vlastností, ktoré sú zároveň zdrojmi kritiky tejto koncepcie a ponúkajú východiská pre ďalšie teórie a výskum.

- a) Kohlberg tvrdil, že morálne posudzovanie je organizované v „celostnej štruktúre“, teda každý jednotlivec nazerá na všetky morálne problémy, s ktorými sa stretáva, v zásade rovnako, konzistentne naprieč dilemami a ľudia na rôznych stupňoch morálneho vývinu nazerajú na morálne problémy inak (Krebs et al., 1991).

Predpoklad stability morálneho posudzovania v rôznych typoch morálnych dilem však nie je dostatočne zdôvodnený. Rôzne typy morálne dilematických situácií môžu vyvolať odlišné spôsoby morálneho usudzovania.

- b) Teória je primárne kognitivistická, úloha emócií je minimalizovaná.
- c) Dôraz je kladený na to, ako osoba o probléme uvažuje, čo však nemusí súvisieť s morálnym konaním.
- d) Posudzovanie hypotetických morálnych dilem nemusí súvisieť s uvažovaním v reálnych morálnych dilemách každodenného života.
- e) Prísne kognitivistická schéma ignoruje kontext posudzovania, jeho funkcie, typické zaužívané spôsoby uvažovania a konania (konvencie).
- f) Povaha Kohlbergom vybraných dilem favorizuje riešenia založené na spravodlivosti a abstraktných právach na úkor iných zložiek, ktoré majú dôležitú úlohu v posudzovaní morálnych dilem.

Na obdobnej kritike je založený prístup k morálke Dennisa Krebsa (2005). Podľa tohto autora morálka každodenného života nie je založená primárne na abstraktnom uvažovaní o hypotetických morálnych dilemách, ale súvisí tiež s kontextom hodnotenia, zvažovaním následkov usudzovaného konania, obsahuje aspekty zdôvodňovania riešení morálnych dilem, zohľadňuje publikum, ktorému je zdôvodňovanie adresované, samotné konanie môže spätne pôsobiť na usudzovanie atď. Kohlbergovi nasledovníci iniciovali celý rad vylepšení teórie a pripravili metodiky na meranie morálneho usudzovania. Kohlbergovi kritici obohatili teóriu o ďalšie aspekty morálneho usudzovania, ktoré táto koncepcia neobsiahla. V stručnom prehľade sú uvedené niektoré z nich, ktoré sú zároveň potenciálnymi problémovými oblasťami pre ďalší výskum:

- a) morálna orientácia (Yacker, & Weinberg, 1990);
- b) morálna kompetencia (Lind, 2004);
- c) preberanie sociálnej perspektívy (pozri napr. Heidbrink, 1997);
- d) morálna inteligencia (Hass, 1998);
- e) morálne zdravie (Prokopová, 2006);
- f) morálne presvedčenia (Babinčák, & Ráczová, 2007);
- g) morálny charakter, senzitivita, motivácia (Narvaez, 2005);
- h) morálna zrelosť (Krebs et al., 2002);
- i) morálna identita (Hardy, & Carlo, 2005) a ďalšie.

Z hľadiska spôsobu merania sú pre kognitívne aspekty morálky využívané dva typy metodík – nástroje založené na hodnotení morálnych dilem a postojové škály.

NÁSTROJE NA MERANIE MORÁLNEHO USUDZOVANIA ZALOŽENÉ NA RIEŠENÍ MORÁLNYCH DILEM

Pod morálnou dilemou sa zvyčajne chápu napätie vyvolávajúce situácie rozhodovania sa medzi dvoma alebo viacerými možnosťami v kategóriách dobra a zla, správnosti či nesprávnosti, pričom každá z možností nesie so sebou nejaký negatívny následok a osoba môže v danej situácii aktívne pôsobiť (Heidbrink, 1997). V najjednoduchšej forme môžu ako ukážka poslúžiť Piagetove mikropříbehy pre rozlíšenie autonómnej a heteronómnej morálky (tab.1). Sú konštruované tak, aby porovnávali konanie s dobrým úmyslom, ale značnou škodou a konanie s egoistickým úmyslom, ale nevelkou škodou.

Piaget sa pýtal, či mali obe deti v príbehu rovnakú vinu, ktoré z nich bolo neposlušnejšie, horšie, a na koho sa budú rodičia viac hnevať.

Tabuľka 1 Mikropříbehy týkajúce sa dôsledkov detskej neobratnosti (podľa Vacek, 2008, s.11)

Variant A. Malý Janko sa hral vo svojej izbe. Mamka ho zavolala na obed a on šiel do jedálne. Nemohol vedieť, že za dverami je stolička a na nej tácka s 15 hrnčekmi. Keď vošiel do izby, dverami zavadil do tácky a všetkých 15 hrnčekov sa rozbilo.

Variant B. Malý Ďurko bol raz chvíľu sám doma. Chcel si vziať pohár s džemom, ktorý bol na polici vysoko v komore. Vyliezol na stoličku a ako sa za ním naťahoval, strčil do hrnčeka. Ten spadol na zem a rozbil sa.

Typické výroky detí na **heteronómnej úrovni** morálky:

Keby si bol ich ockom, koho by si viac potrestal? „Janka.“ A prečo? Lebo rozbil 15 hrnčekov a Ďurko len jeden. A to je menej.“

Typické výroky detí na **autonómnej úrovni** morálky:

Keby si bol rodič, koho by si potrestal viac? „Asi toho Ďurka“. Takže toho chlapca, ktorý rozbil 15 hrnčekov by si nepotrestal? „Nie, pretože to urobil nechtiac.“

V nástrojoch využívajúcich morálne dilemy na meranie morálneho usudzovania je zvyčajne v úvode osoba vovedená do príbehu – kontextu dilemy a jej úlohou je buď vybrať vhodné riešenie zo zoznamu možností alebo vyjadriť svoju mieru súhlasu či nesúhlasu so zdôvodnením riešenia. Tento spôsob umožňuje odhaliť aký spôsob argumentácie je osobe blízky a diferencovať z kvalitatívneho hľadiska odlišné spôsoby uvažovania o morálnych problémoch. Výsledkom by malo byť hodnotenie stupňa morálneho vývinu osoby, kvantifikovanie morálnej kompetencie osoby alebo určenie preferovaného spôsobu uvažovania o morálnych problémoch – napr. typ morálnej orientácie alebo typ prosociálneho morálneho usudzovania.

Prvé takéto nástroje hodnotili morálne usudzovanie v situáciách porušovania morálnych noriem. Neskôršie prístupy obohacujú meranie o koncept prosociálneho usudzovania, teda o charakteristické spôsoby usudzovania používané nie v situáciách, kedy sa pravidlá porušujú ale v kontexte poskytovania pomoci.

Výhodou nástrojov dilematického charakteru je to, že umožňujú jednoduchou formou kvantifikovať spôsoby uvažovania pri riešení morálnych problémov. Nevýhodou merania morálneho usudzovania na základe riešenia morálnych dilem je to, že a) odpovede sú viazané na kontext dilemy, b) dilemy sú zvyčajne hypotetického charakteru a sú vzdialené od obsahu dilem, aké osoba rieši v bežnom živote; ak je aj riešená dilema osobe blízka, rieši ich v odlišnom kontexte, než je kontext dilemy, c) formát odpovede alebo spôsob vyhodnotenia je zvyčajne štrukturovaný, teda zahŕňa len obmedzený počet alternatív konania, ktoré nemusia vyhovovať každému.

KLASICKÉ METODIKY VYCHÁDZAJÚCE Z KOHLBERGOVEJ TEÓRIE

Pravdepodobne najčastejšie používanými metodikami na meranie morálneho usudzovania sú Moral Judgment Interview (MJI) a Defining Issues Test (DIT) (Elm, & Weber,

1994). Predstavujú dva odlišné spôsoby akými je Kohlbergova teória morálneho vývinu prevedená do podoby merania, a to z hľadiska použitej metódy i z hľadiska definície meraného znaku. Kohlbergom vyvinuté MJI sa používa primárne na meranie úrovne (stupňa) morálneho vývinu a identifikáciu morálnych princípov, ktoré osoba používa pri riešení morálnych problémov. Metodika DIT sa opiera o Restovu modifikáciu Kohlbergovej štádiálnej teórie, ktorá na rozdiel od Kohlberga nesleduje primárne formálne aspekty toho, ako sú princípy spravodlivosti organizované v jednotlivých vývinových štádiách. Restova teória charakterizuje koncept spravodlivosti v jednotlivých štádiách na základe odlišných konceptov sociálnej kooperácie (Elm, & Weber, 1994). MJI obsahuje sadu príbehov, obsahujúcich morálny konflikt. Najčastejším príkladom takejto situácie je Heinzova dilema¹ obsahujúca konflikt medzi hodnotou zachovania života a pridržania sa práva. Dotazovaná osoba odpovedať na sériu otvorených otázok konštruovaných tak, aby vyvolali informácie týkajúce sa morálneho usudzovania respondenta pri riešení dilemy. MJI je vytvorené špeciálne pre zistenie (1) vlastnej štruktúry morálneho usudzovania osoby, (2) morálneho rámca pri hodnotení toho, čo je správne a nesprávne a (3) spôsobu, ako sú tieto presvedčenia a domnienky používané k vytvoreniu a zdôvodňovaniu morálnych rozhodnutí (Colby, & Kohlberg podľa Elm, & Weber, 1994). Kohlberg a jeho spolupracovníci vyvinuli komplikovaný kódovací systém a mnohostránkový manuál, pomocou ktorého možno odpovede osoby priradiť k štádiálnemu skóre.

DIT na rozdiel od MJI meria tie aspekty morálneho usudzovania, ktoré sú neverbálne a intuitívne. Dotazník obsahuje 6 hypotetických dilem, z toho 3 Kohlbergove, pričom respondent hodnotí na 4-bodovej škále podľa významnosti sériu tvrdení, ktoré sú typické pre jednotlivé stupne morálneho usudzovania. Od MJI sa odlišuje tým, že sa úzkostlivo nepridŕža štádiálnej koncepcie, ale morálny vývoj je chápaný ako pozvoľný posun od nižšieho k viac komplexnému chápaniu sociálnej kooperácie (Dvořáková, 2008). Sumárne možno MJI vnímať ako nástroj na meranie kompetencie a DIT na meranie porozumenia pri hodnotení morálneho usudzovania (Narvaez, & Bock, 2002). Ani jedna z týchto metodík sa v slovenskom a českom jazykovom kontexte nepoužíva (s výnimkou pokusnej aplikácie metodiky DIT uskutočnenej Kotáskovou; osobná korešpondencia s AV ČR). Obmedzené využitie metodiky DIT je dané jej komerčným charakterom (každé jednotlivé vyhodnotenie je poplatné), takto je menej dostupná pre účely výučby a výskumu. Používanie MJI komplikuje náročná vyhodnocovacia schéma viazaná na anglický jazykový kontext s potenciálne veľmi zložitou validizáciou na lokálne podmienky.

MERANIE MORÁLNEJ KOMPETENCIE

V európskom kontexte patrí k najpoužívanejším nástrojom vychádzajúcim z Kohlbergovej koncepcie vývinu morálneho usudzovania Lindov Moral Judgment Test (MJT; Lind, 2004). Je konštruovaný na meranie morálnej kompetencie predstavujúcej schopnosť posúdiť rozporuplné argumenty predovšetkým na základe morálnych princípov a orientácie, nie na základe vlastného postoja či súhlasu s inými. Morálna kompetencia, je teda schopnosť robiť rozhodnutia a sudy, ktoré sú morálne (založené na vnútorných princípoch) a na ich základe konať. To znamená, že človeka možno nazvať morálne kompetentným do tej miery,

¹ Známa dilema Heinza, ktorému ochorela žena na zvláštny druh rakoviny. Jeden lekárnik má liek, ktorý by mohol pomôcť, ale je veľmi drahý a Heinzovi sa nepodarilo zohnať dostatok peňazí a uvažuje, či má liek ukradnúť.

do akej sú jeho morálne sudy založené na jeho vlastných morálnych hodnotách, nezávislých od iných úvah a vonkajších premenlivých faktorov (Lind, 1986, 2004). Vysoká úroveň morálnej kompetencie sa spája s oceňovaním argumentov, ktoré nemusia byť v súlade s postojom osoby, ale tá ich napriek nesúhlasu vníma ako morálne kvalitné.

Dotazník MJT obsahuje dve morálne dilemy a úlohou respondenta je posúdiť súhlasné a nesúhlasné argumenty zdôvodňujúce konanie aktérov príbehu. Mieru morálnej kompetencie, ktorá sa prejavuje v schopnosti akceptovať aj opačný názor, ak je jeho zdôvodnenie pre osobu morálne, predstavuje skóre C- indexu. Dotazník umožňuje vyrátať aj preferenčné skóre zodpovedajúce jednotlivým štádiám morálneho usudzovania podľa Kohlberga. Na Slovensku a v Čechách ho na sebe nezávisle preložili a používajú 3 skupiny autorov: 1) Slováčková (2001), Slováčková a Slováček (2007); 2) Lajčiaková (2004a, 2004b, 2007, 2009, 2011); 3) Babinčák a Klimešová (2011), Klimešová a Babinčák (2009), Rázcová a Pinková (v tlači).

MERANIE MORÁLNEJ ORIENTÁCIE

Konštrukt morálnej orientácie vychádza z Gilliganovej (2001) kritiky a adaptácie Kohlbergovej teórie morálneho usudzovania na rodový kontext. V klasických Kohlbergovských dilemách ženy zlyhávali na vyšších stupňoch morálneho usudzovania, keďže ich usudzovanie bolo viac relativistické a citlivé na sociálny kontext dilemy (Yacker, & Weinberg, 1990). Gilliganová diferencuje medzi Kohlbergovskou morálkou spravodlivosti založenou na formálnej logike a abstraktných pravidlách a morálkou starostlivosti, ktorá je situačne senzitívna a flexibilná, obsahuje aj zodpovednosť voči iným a snahu o udržiavanie vzájomných vzťahov. Pre takto rozlíšené typy morálky možno pozorovať pohlavne špecifický trend, kedy ženy častejšie volia morálku starostlivosti a muži morálku spravodlivosti (Heidbrink, 1997).

K meraniu morálnej orientácie vyvinuli Nancy Yacker a Sharon L. Weinberg (1990) Škálu morálnej orientácie MOS (Moral Orientation Scale). Sériu krátkych príbehov vyžaduje vžiť sa do situácie rodiča, ktorý má odporučiť dieťaťu podľa neho najvhodnejšiu stratégiu riešenia morálneho problému. Respondent má vybrať zo série štyroch možností, pričom dve zodpovedajú orientácii na spravodlivosť a dve orientácii na starostlivosť. V slovenskom preklade je zaznamenané jedno použitie tejto škály (Babinčák, Križalkovičová, & Rázcová, 2008).

Tabuľka 2 Ukážka príbehu Škály morálnej orientácie

Dilema: Vaše dieťa obdivuje hračku, ktorá patrí jeho kamarátovi. Kamarát náhodou nechá hračku vo vašom dome. Keďže to nevyzerá, že by hračka kamarátovi chýbala, ani ju nepýta naspäť, vaše dieťa si ju chce nechať.

- Chcel/-a by som, aby moje dieťa zvážilo, ako by sa majiteľ hračky cítil, ak by ju nemal. Vysvetlil/-a by som jej/mu, že hoci to vyzerá, že sa kamarát o hračku nezaujíma, nemusí to byť tak. (**Care**)

- Chcel/-a by som, aby moje dieťa vzalo do úvahy, ako by sa cítilo, ak by si niekto privlastnil jej/jeho hračku. V tomto prípade platí princíp. Čo nechceš, aby iní robili tebe, nerob ani ty im. (**Justice**)

- Chcel/-a by som, aby moje dieťa pochopilo, komu patrí hračka. Napriek okolnostiam, hračka stále patrí niekomu inému a dôležité je vrátiť ju. (**Justice**)

- Chcel/-a by som, aby moje dieťa zobralo do úvahy príjemný pocit, ktorý bude mať z vrátenia hračky, ale aj problémy, ktoré by mohli vzniknúť medzi deťmi, ak by si kamarát na hračku neskôr spomenul a nebola by vrátená. (**Care**)

MERANIE PROSOCIÁLNEHO MORÁLNEHO USUDZOVANIA

Väčšina pozornosti pri meraní morálneho usudzovania bola spočiatku zameraná na rekonštruovanie morálneho usudzovania pri porušovaní morálnych noriem. Eisenbergová (Eisenberg, & Lennon, 1983) obracia pozornosť na prosociálne usudzovanie, týkajúce sa situácií poskytnutia pomoci inej osobe. Eisenbergová predpokladá, že i uvažovanie o prosociálnom správaní je naviazané na kognitívny vývin a schopnosť sociálnej perspektívy. Rozlišuje 5 kategórií prosociálneho usudzovania usporiadaných do vývinovej sekvencie:

1. hedonistická (na seba zameraná) úroveň - pomáhanie je založené na starostlivosti o seba, teda zvažovaní, či pomoc povedie k vlastnému prospechu;
2. úroveň orientácie na potreby (iných) - pri rozhodovaní o poskytnutí či neposkytnutí pomoci sa zvažujú potreby iných, napriek tomu nie je prítomných veľa prejavov sympatií či viny;
3. úroveň orientácie na súhlas (schválenie) - preferuje sa také správanie, ktoré je ako dobré vnímané a schvaľované inými;
4. empatická alebo prechodná úroveň - rozhodnutie pomôcť vychádza z vnútorných motívov, sympatií, pocitov viny a určitém, hoci len povrchnom, uvažovaní o abstraktných princípoch a hodnotách;
5. silne internalizovaná (zvnútornená) úroveň - ochota pomáhať vychádza zo silne zvnútornených hodnôt, noriem a princípov, rozhodnutie nepomôcť by negatívne ovplyvnilo sebaúctu jedinca; túto úroveň dosiahne len málo ľudí.

Gustavo Carlo skonštruoval v súlade s touto koncepciou nástroj na meranie prosociálneho morálneho usudzovania Prosocial Reasoning Objective Measure (PROM) (Carlo, Eisenberg, & Knight, 1992). Dotazník obsahuje 7 príbehov obsahujúcich morálnu dilemu ktorá vyžaduje od respondenta rozhodnutie, či sa má angažovať v prosociálnom správaní. Za príbehom nasleduje zoznam dôvodov, ktoré respondent hodnotí z hľadiska

toho, či naňho mali vplyv pri rozhodovaní o poskytnutí pomoci a ktoré možno priradiť k niektorej kategórii prosociálneho morálneho usudzovania. Na Slovensku a v Čechách zatiaľ možno evidovať len niekoľko nepublikovaných výskumných pokusov o adaptáciu tejto metodiky.

Tabuľka 3 Ukážka príbehu z dotazníka PROM

Dilema: Sandy bola čerstvou študentkou strednej školy. Jedného dňa Sandy vošla do svojej novej triedy skôr a zbadala staršie dievča ako sa posmieva a uťahuje si z oblečenia iného dievčaťa. To dievča plakalo. Nikto iný nebol nablízku a Sandy nepoznala dievčatá veľmi dobre, ale počula, že plačúce dievča je veľmi chudobné a staršie dievča má veľa priateľov. Sandy myslela, že by možno mohla skúsiť zastaviť staršie dievča, ale obávala sa, že by si ju to staršie dievča spolu so svojimi priateľmi mohla vybrať za ďalší cieľ posmechu.

- a) záleží na tom, či si Sandy myslí o staršom dievčati, že je zlomyseľné;
(stereotypné uvažovanie)
- b) záleží na tom, či sa to druhého dievčaťa veľmi dotklo (či mu veľmi ublížila);
(na potreby orientované uvažovanie – fyzické)
- c) záleží na tom, či si Sandy môže nájsť v škole ďalších priateľov;
(hedonistické uvažovanie)
- d) záleží na tom, či Sandy myslí, že robí to, o čom je presvedčená, že by mala robiť;
(internalizované hodnoty)
- e) záleží na tom, či by Sandyni spolužiaci schválili to, čo urobí alebo nie;
(na súhlas orientované uvažovanie)
- f) záleží na tom, či by jej spolužiaci súhlasili s tým, ako sa rozhodne konať;
(na súhlas orientované uvažovanie)
- g) záleží na tom, či si Sandy myslí, že by mohla byť fyzicky zranená, ak pomôže;
(hedonistické uvažovanie)
- h) záleží na tom, či Sandy verí, že každý človek má rovnakú hodnotu;
(internalizované hodnoty)

POSTOJOVÉ ŠKÁLY PRE MERANIE MORÁLNEHO USUDZOVANIA

Nevýhodou nástrojov merajúcich morálne usudzovanie prostredníctvom riešenia morálnych dilem je slabá možnosť zovšeobecnenia mimo kontext dilemy / riešeného morálneho problému. Možno na ich základe posúdiť, ako osoba uvažuje v určitých konkrétnych situáciách ale neponúkajú všeobecnejší pohľad na spôsoby uvažovania pri riešení morálnych problémov. Alternatívnym spôsobom hodnotenia sú postojové škály Likertovského typu zisťujúce mieru súhlasu osoby s výrokom, ktorý predstavuje určitý spôsob uvažovania o morálnom probléme. Sú nezávislé na hodnotiacom kontexte, nemôžu teda zmerať individuálne špecifické tendencie k odlišným typom uvažovania a správania, ale sú vhodné pre globálne hodnotenie prevažujúceho spôsobu uvažovania pri riešení rôznorodých morálnych problémov. Príkladom pre takýto typ nástroja môžu byť metodika Prosocial Tendencies Measure (PTM; Carlo, & Randall, 2002; Carlo et al., 2003), ktorá obsahuje tvrdenia o rôznych typoch prosociálneho správania a kvantifikuje mieru

stotožnenia respondenta s nimi. Carlo a Randall (2002) uvádzajú existenciu šiestich typov prosociálneho správania:

Altruistické (altruism) – býva definované ako dobrovoľná pomoc motivovaná primárne záujmom o blaho a potreby druhých, pričom je zvyčajne indukovaná sympatiou a internalizovanými normami, ktoré sú v súlade s pomáhaním druhým. Jedná sa o pomáhanie v situáciách s malým alebo žiadnym potenciálom na priamu explicitnú odplatu.

Vyžiadané² (compliant) – je definované ako pomáhanie iným, ktoré je odpoveďou na ich verbálnu alebo neverbálnu požiadavku. Takého správania býva zvyčajne v podobe spontánnej pomoci a býva častejšie u detí ako u adolescentov.

Emocionálne (emotional) – predstavuje orientáciu na pomoc iným v situáciách evokujúcich emócie. Tieto situácie môžu byť charakterizované ako silne emocionálne nabité.

Verejné (public) – verejné prosociálne správania je správania zamerané na benefit druhých realizované za prítomnosti iných osôb; býva minimálne čiastočne motivované túžbou získať súhlas, pochvalu a rešpekt u druhých a tak zvýšiť svoju seba-hodnotu.

Anonymné (anonymous) – anonymné pomáhanie je pomáhanie takým spôsobom, aby nebolo známe, kto pomáha, resp. také pomáhanie, kedy pomáhajúci nevie, komu pomáha.

Prosociálne správania v kríze (dire) – je pomáhaním druhým osobám v naliehavých či krízových situáciách.

Metodika Prosocial Tendencies Measure (Carlo, & Randall, 2002) resp. jej revidovaná verzia PTM-R (Carlo et al., 2003) bola vyvinutá k diagnostike tendencií k takto špecifikovanému prosociálnemu správaniu. Nástroj umožňuje okrem hodnotenia tendencií k rôznym typom prosociálneho správania merať i globálne skóre, čím čiastočne kompenzuje nedostatky globálnych aj špecifických nástrojov merania prosociálneho správania.

Tabuľka 4 Príklady položiek dotazníka PTM-R

- Jednou z najlepších vecí na pomáhaní iným je to, že pri tom dobre vyzerám. (**Altruism** – reverzne skórovaná položka)
- Mám tendenciu pomáhať ľuďom, ktorí sú v skutočnej kríze alebo núdzi. (**Dire**)
- Keď ma ľudia požiadajú o pomoc, neváham. (**Compliant**)
- Preferujem anonymné darovanie peňazí. (**Anonymous**)
- Najradšej pomáham vtedy, ak to vidia aj iní ľudia a súhlasia so mnou. (**Public**)
- Najviac ma naplňa, keď môžem utešiť niekoho, kto je nešťastný. (**Emotional**)

Český preklad metodiky PTM realizovali Mlčák a Záškodná (2006), slovenský verziu PTM-R overoval Babinčák (2011).

Súhrnne, výhoda postojových škál pri meraní morálneho usudzovania spočíva v tom, že obchádzajú viazanosť hodnoteného konštruktú na špecifický kontext dilemy. Umožňujú

² Vzhľadom k absencii slovenského ekvivalentu pojmu Compliant sa zvykne užívať i novotvar „kompliantné“ správania (Mlčák, & Záškodná, 2006)

vytvárať globálne skóre, ktoré lepšie vystihuje multidimenzionalitu konštruktu morálneho usudzovania ako odpovede kontextovo viazané. Zároveň sú ekonomickejšie a jednoduché pre psychometrické vyhodnotenie a interpretáciu skóre. Ich nevýhodou je to, že sú náchylnejšie na sociálne žiaduce odpovede a spôsoby morálneho usudzovania merajú len sprostredkovane (nevypovedajú o tom, ako osoba uvažuje, ale aký spôsob uvažovania sa osobe páči). Obmedzená je aj ich výpovedná hodnota vzhľadom k špecifickému kontextu konkrétnej dilemy.

POUŽITIE NÁSTROJOV NA MERANIE MORÁLNEHO USUDZOVANIA V SLOVENSKOM A ČESKOM JAZYKOVOM KONTEXTE

V nasledovnom publikačnom prehľade, realizovanom na základe vyhľadávania v abstraktoch fulltextových databáz EBSCO, Proquest, Scopus a WoS, sú znázornené 4 nástroje u ktorých bol uskutočnený preklad alebo pokus o adaptáciu metodiky na lokálne jazykové prostredie.

Tabuľka 5 Publikačný prehľad vybraných nástrojov na meranie morálneho usudzovania

	MJT / MJT-PE	PROM	PTM / PTM-R	MOS
Počet článkov vo fulltextových databázach	25	9	13	3
Reliabilita - Cronbach. alpha	áno	áno	áno	nie
Retest reliabilita	áno	áno	áno	áno
Validita	Ko, Kr, O	Ko	Ko, Kr	Ko, O
SR/ČR				
Počet článkov pre SR/ČR mutáciu nástroja (databázy / iné)	2/min.8*	0/0**	1/min.3*	0/1
Reliabilita - Cronbach. Alfa	-	áno	áno	-
Retest reliabilita	-	-	-	-
Validita	Ko	Ko	Ko	Ko

Poznámka: Ko – konštruktová validita, Kr – kriteriálna validita, O – obsahová validita

* Výpočet publikácií dostupný via internet

** Dostupné len nepublikované štúdie

Najviac výskytov vo fulltextových databázach zaznamenali metodiky MJT (resp. MJT-PE) a PTM (resp. PTM-R). Pre slovenské/české verzie uvedených nástrojov evidujú databázy dokopy 3 publikácie. Tieto dva nástroje zároveň pokrývajú oba spôsoby zisťovania morálneho usudzovania, či už za pomoci postojových škál alebo prostredníctvom riešenia morálnych dilem.

Pri snahe o výpočet nástrojov na meranie morálneho usudzovania v slovenskom a českom jazykovom prostredí neslobodno opomenúť knižne zdokumentované autorské pokusy Gráca (2008) a Dvořákovej (2008) o konštrukciu vlastných nástrojov na meranie a existenciu jednej pôvodnej metodiky vydanéj Psychodiagnostikou, a to Testu morální zralosti autorky Kotáskovej, ktorý bol vydaný v r.1983, je určený pre detskú populáciu, ale doposiaľ nie je veľmi používaný (použitie je limitované vekom respondentov, obmedzenými interpretačnými možnosťami výsledkov i zložitejšou administráciou).

Aktuálny stav v oblasti merania morálneho usudzovania (s aplikáciou v lokálnom jazykovom kontexte) možno zhrnúť do niekoľkých téz:

a) Dobre dokumentované psychometrické vlastnosti nástrojov v originálnej verzii.

V celosvetovom meradle je dostatok nástrojov na meranie morálneho usudzovania, pokrývajú všetky známe teoretické konštrukty, ktoré sú vhodné pre meranie a dostupné metodiky disponujú adekvátnymi psychometrickými vlastnosťami.

b) Málo dôkazov pre overovanie validity nástroja a žiadne pre zhodnotenie test-retest reliability pre lokálne verzie nástroja.

Viacere z vyššie spomenutých nástrojov boli použité v slovenskom alebo českom preklade, pre všetky však platí, že ich možno charakterizovať len za predbežné, prvé či pokusné aplikácie nástroja. Absentujú validizačné štúdie k prekladom týchto nástrojov a systematické overovanie ich reliability.

c) Nejednotný preklad metodík.

Viacerí autori na sebe nezávisle preložili a administrovali známe a overené nástroje na meranie morálneho usudzovania. Výsledky však nie sú navzájom porovnateľné vzhľadom k odlišným prekladom tých istých nástrojov³.

d) Overovanie stability meracích nástrojov v čase pre PROM, PTM-R a MOS je v štúdiu prípravy do tlače

Jedným z dôležitých psychometrických ukazovateľov pre kvalitu meracieho nástroja je primeraná stabilita získaného skóre v čase (ak sa meraná vlastnosť v čase nemení, nemali by sa meniť ani hodnoty testového skóre získaného po časovom odstupe).

ODPORÚČANIA A VÝZVY V OBLASTI MERANIA MORÁLNEHO USUDZOVANIA

Obrazne povedané, meranie morálneho usudzovania v našich podmienkach už nie je v plienkach, ale je stále akoby v predškolskom veku. Jestvuje viacero publikovaných výskumných štúdií a viacero knižných publikácií syntetizujúcich teóriu k meraniu morálneho usudzovania. Logickým vyústením by mal byť dôraz na kvalitu meracích nástrojov, keďže už nie je dôvod na opakované prvé pokusy o ich aplikáciu. V oblasti merania stojí pred výskumníkmi niekoľko výziev, ktoré sú zároveň odporúčaniami pre zlepšenie stavu v danej oblasti merania:

1. Zjednotenie rôznych prekladov kvalitných meracích nástrojov, ktoré majú v originálnych verziách dobre overené psychometrické vlastnosti.
2. Realizácia validizačných štúdií so zameraním na viacere dôkazy validity a re-test reliability.
3. Príprava manuálov pre interpretáciu údajov (potenciál využitia v praxi).

Cieľom tohto príspevku bolo zmapovanie aktuálneho stavu poznania v oblasti merania morálneho usudzovania v slovenskom a českom jazykovom kontexte a poskytnúť záujemcovi o túto problematiku ucelenú informáciu o tom, ako sa konštrukt morálneho usudzovania dá merať a aké metodiky sú k tomu použiteľné. Syntetizujúca štúdia o meraní morálneho usudzovania na lokálnej úrovni, teda na Slovensku a v Čechách, doposiaľ

³ Mali sme možnosť porovnať jeden český a jeden slovenský preklad metodiky MJT. Preklady boli natoľko odlišné, že je veľmi pravdepodobné, že nemerajú ten istý konštrukt.

chýbala. Pozitívnym impulzom vyplývajúcim z predloženej prehľadovej štúdie je fakt existencie viacerých použiteľných nástrojov na meranie rôznych aspektov morálneho usudzovania. Nedostatkom je absencia dôkazov o psychometrickej kvalite nástrojov a roztrieštenosť výskumníckej komunity pri ich aplikácii, čo predstavuje tú kategóriu nedostatkov, ktorá je relatívne jednoducho riešiteľná. Povzbudivým faktom je stále rastúci záujem o aplikáciu metód na meranie morálneho usudzovania, čo sa odráža v náraste tematickej publikačnej aktivity. Potenciálom do budúcnosti je aplikácia metód i mimo akademickej sféry, najmä v oblasti výchovy a edukácie (pozri Vacek, 2008, 2011).

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- Babinčák, P. (2011). Prosocial Tendencies Measure–Revised (PTM-R) - prvá skúsenosť s krátkou metodikou na meranie prosociálneho správania. In K. Bartošová, M. Čerňák, P. Humpolíček, M. Kukaňová, & A. Slezáčková (Eds.), *Sociální procesy a osobnost. Člověk na cestě životem: Křižovatky a mosty* (Kroměříž 14. – 16. 9. 2011) (s.6-11). Sborník příspěvků. Brno: MDS.
- Babinčák, P., & Klimešová, M. (2011). Morálna kompetencia a hodnoty budúcich policajtov. In D. Fedáková, & M. Kentoš (Eds.), *Sociálne procesy a osobnosť 2010. Zborník príspevkov* (s.24-31). Košice: SpÚ SAV.
- Babinčák, P., Križalkovičová, D., & Ráczová, B. (2008). Moral orientation from the psychological perspective - an aspect of moral reasoning. *Humanum - Miedzynarodowe Studia Socjeczno-Humanistyczne*, Warszawa, 2, 91-100.
- Babinčák, P., & Ráczová, B. (2007). Životná spokojnosť a hodnotenie morálnych noriem. *Parerga*, Varšava, 3, 191-199.
- Carlo, G. (2003). Administration and Scoring Manual for the Adolescent and Adult Versions of the Prosocial Reasoning Objective Measure (PROM and PROM-R). Zasláné via mail.
- Carlo, G., & Randall, B. A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 31-44.
- Carlo, G., Hausmann, A., Christiansen, S., & Randall, B. A. (2003). Sociocognitive and behavioral correlates of a measure of prosocial tendencies for adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 23, 107-134.
- Carlo, G., Eisenberg, N., & Knight, G.P. (1992). An Objective Measure of adolescents' Prosocial Moral Reasoning. *Journal of research on adolescence*, 2(4), 331-349.
- Dvořáková, J. (2008). *Morálnú usuzování. Vliv hodnot, osobnosti a morální identity*. Brno: MU.
- Eisenberg, N., & Lennon, R. (1983). Sex differences in empathy and related capacities. *Psychological Bulletin*, 94(1), 100-131.
- Elm, D.R., & Weber, J. (1994). Measuring moral judgment: The moral judgment interview or the defining issues test. *Journal of Business Ethics*, 13(5), 341-355.
- Gilliganová, C. (2001). *Jiným hlasem*. Praha: Portál.
- Grác, J. (2008). *Psychológia mravnosti*. Trnava: FF TU.
- Hass, A. (1998). *Morální inteligence*. Praha: Columbus.

Hardy, S.A., & Carlo, G. (2005). Identity as a Source of Moral Motivation. *Human Development*, 48, 232-256.

Heidbrink, H. (1997). *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál.

Klimešová, M., & Babinčák, P. (2009). Morálna kompetencia a spokojnosť so životom adolescentov. In: L. Golecká, J. Gurňáková, & I. Ruisel (Eds) *Sociálne procesy a osobnosť 2008*. Zborník z konferencie (s. 584 – 592.). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Kotásková, J., & Vajda, I. (1983). *Test morální zralosti osobnosti*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Krebs, D.L., Denton, K.L., Vermeulen, S.C., Cappendale, J.I., & Bush, A. (1991). Structural Flexibility of Moral Judgement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61 (6), 1012-1023.

Krebs, D.L., et al. (2002). Interpersonal Moral Conflicts Between Couples: Effects of Type of Dilemma, Role, and Partner's Judgments on Level of Moral Reasoning and Probability of Resolution. *Journal of Adult Development*, 9 (4), 307-316.

Krebs, D.L., & Denton, K. (2005). Toward a More Pragmatic Approach to Morality: A Critical Evaluation of Kohlberg's Model. *Psychological Review*, 112(3), 629–649.

Krebs, D.L. (2005). The evolution of morality. In D. Buss (Ed.), *The Handbook of Evolutionary Psychology* (s.747-771). New Jersey: John Wiley & Sons.

Lajčiaková, P. (2004a). Možnosti skúmania morálneho usudzovania adolescentov. In B.Šramová, E. Poliaková, & P. Selvek (Eds.), *Zdravie, morálka a identita adolescentov*. Zborník vedeckých príspevkov (s. 131-144). Nitra: KPP a ÚAP FSV a Z UKF.

Lajčiaková, P. (2004b). Morálne perspektívy mužov a žien : rovnakosť či odlišnosť? In D. Heller, J. Procházková, I., Sobotková (Eds.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica* 35 - suppl.

Lajčiaková, P. (2007). Morálne úsudky adolescentov. In P. Humpolíček, M. Svoboda, & M. Blatný (Eds.), *Sociální procesy a osobnost 2007*. Sborník příspěvků (s. 251-255). Brno: MSD, spol. s r.o.

Lajčiaková, P. (2008). *Psychológia morálky*. Brno: CERM.

Lajčiaková, P. (2009). Morálna kompetencia slovenských a nemeckých vysokoškolákov. In D. Heller, M. Charvát, & I. Sobotková (2009), *Psychologické dny 2008: Já & my a oni: 26*. *Psychologické dny*, 4. - 6. září 2008, Olomouc. Brno: Masarykova univerzita.

Lajčiaková, P. (2011). Osobná morálka ako determinant mentálneho zdravia. In E.Řehulka (Ed.), *Škola a zdraví 21. Výchova ke zdraví: podněty ke vzdělávacím oblastem* (s.199-204), Brno: MU.

Lind, G. (1986). Cultural differences in moral judgment competence? A study of West and East European university students. *Behavior Science Research*, 20, 208-225.

Lind, G. (2004). The Meaning and Measurement of Moral Judgment Competence: A Dual-Aspect Model. In D. Fasko, W. Willis. (Eds.), *Contemporary Philosophical and Psychological*

Perspectives on Moral Development and Education (s.185 - 220). Cresskill, NJ: Hampton Press.

Miller, S.A. (2007). *Developmental Research Methods*. Third Edition. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.

MIčák, Z., & Zášková, H. (2006). Analýza vzťahu medzi prosociálnymi tendenciami, empatií a päťfaktorovým modelom osobnosti u studentek pomáhajúcich oborů. *Kontakt*, 8(2), 316-328.

Narvaez, D. (2005). The Neo-Kohlbergian Tradition and Beyond: Schemas, Expertise and Character. In C. Pope-Edwards, G. Carlo (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation*, Vol. 51: Moral Motivation through the Lifespan (s.119-164). Lincoln: NE University of Nebraska Press.

Narvaez, D., & Bock, T. (2002). Moral Schemas and Tacit Judgement or How the Defining Issues Test is Supported by Cognitive Science. *Journal of Moral Education*, 31 (3), 297-314.

Prokopová, A. (2006). *Čtvrtý rozměr zdraví. Výchova ke zdraví II.*, Brno: MU.

Ráčková, B., & Pinková, M. (v tlači). Moral competences of university students in regard of study specialization. *Parerga-Miedzinarodowe Studia Filozoficzne*.

Slováčková, B. (2001). Morální kompetence a morální postoje u studentů lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Hradci Králové. *Psychiatrie*, 5, 4. Online: <http://www.tigis.cz/PSYCHIAT/PSYCH201/04.htm>

Slováčková, B., & Slováček, L. (2007). Moral judgement competence and moral attitudes of medical students. *Nursing Ethics*, 14 (3), 320-328.

Vacek, P. (2008). *Rozvoj morálního vědomí žáku*. Praha: Portál

Vacek, P. (2011). *Psychologie morálky a výchova charakteru žáků*. Hradec Králové: Gaudeamus.

Yacker, N., & Weinberg, S.L. (1990). Care and Justice Moral Orientation: A Scale for Its Assessment. *Journal of Personality Assessment*, 55 (1&2), 18-27.

Abstract

The purpose of the overview study was to map the current state of knowledge in the area of moral judgment measuring in the Slovak and Czech language context. Moral judgment measuring has a rather well-established tradition in global context, but in Slovakia and in the Czech Republic there is no standardized and widespread instrument for this purpose. The paper contains a concise overview mentioning fundamental theoretical conceptions of moral judgment and comprehensive descriptions of 2 types of instruments – methodologies based on moral dilemma evaluation and attitude scales. The first category includes the following instruments: Moral Judgment Interview, Defining Issues Test, Moral Judgment Test, Moral Orientation Scale a Prosocial Reasoning Objective Measure. Prosocial Tendencies Measure is given as an example of the second type of instrument. Four selected measures, which are known to be used also in Slovak/Czech translation, are compared in terms of appearance in publication databases and in terms of recorded psychometric characteristics of the instrument. On the whole, the following is characteristic of the selected instruments: a) well-documented psychometric characteristics of the instruments in the original version; b) little evidence for verifying the validity of the instrument and no evidence for evaluating the test-retest reliability for local versions of the instrument; c) no uniform translation of methodology. In the conclusion the author formulates several recommendations to improve the current situation in the area of measuring and application of measuring instruments.

Key words

moral judgment, moral competence, moral orientation, prosocial judgment, moral judgment measuring